

Adil ÇELİK, *Türk Folklorunda Levirat, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, ISBN: 978-625-8069-54-9, XIV+198 sayfa.*

Arş. Gör. Dr. Emrah TUNÇ*

Bireylerin topluluğa entegre edilme sürecinde, hemen bütün toplumlar için hayati bir “durak” olarak yorumlanan evlilik törenleri gerek biçimsel formları ve gerekse içerdikleri sosyo-kültürel anlamlar nedeniyle sosyal bilimler sahasında önemli bir çalışma alanı olarak belirirler. Bu bakımdan evliliğin ve ona bağlı olarak ortaya çıkan aile kurumunun; insan ve davranışlarıyla ilgilenen hemen her disiplin için başat bir tema hâline geldiği görülür. Dolayısıyla “iktidar”, “toplumsal cinsiyet rejimi”, “ekonomik yapı”, “mülkiyet”, “üretim tipleri”, “duygusal bağımlılık”, “çocuk”, “miras”, “göç”, “ideoloji” veya “söylen” gibi dillere pelesenk olmuş pek çok kavramın, başta sosyoloji ve antropoloji olmak üzere diğer sosyal bilim şubelerinde de çoğunlukla evlilik ve aile kurumuna iliştilerle çözülmemeye çalışıldığı anlaşılr.

Tıpkı diğer sosyal disiplinler gibi, insanla ve insanın ürettiği “anlam ağlarıyla” ilgilenen halk biliminin de gündelik hayattaki performansları doğrudan etkileyen ve sosyal hayata sahne hazırlayan; dahası toplumun “yeniden üretilmesi” için elzem bir “organizasyon” olarak beliren böylesi önemli bir konuya kayıtsız kalmadığı ve başlangıçtan itibaren evlilik törenleri ve aile kurumuna odaklanarak sayısız çalışma ürettiği görülmektedir. Ancak evlilik ve aileyi çoğunlukla belirli bir perspektifle ele alan bu çalışmaların, değişmez birtakım kaynaklara referans vererek uzun süreler boyunca tek boyutlu bir bakış açısı geliştirdikleri ve Türkiye özelinde düşünüldüğünde ise çoğunlukla “tanım” ve “tasnif” boyutunu aşarak “tahlil” seviyesine bir türlü geçemedikleri anlaşılmaktadır. Benzer biçimde, yine bu çalışmaların pek çoğunun büyük bir “iştihak”la evlilik törenleri içerisinde uygulanan gelenekleri –özellikle düğün âdetlerini- derleyip bunları sınıflandırdıkları; ancak söz konusu geleneklerin veya aile kurumunun semantiği yahut toplumsal ideolojilerle olan bağlantılarını büyük oranda ihmal ettikleri görülmektedir. Bu bakımdan 2022 Şubat ayında Dr. Adil Çelik tarafından yayımlanan *Türk Folklorunda Levirat* isimli çalışmanın, gerek Türk ailesinin semantiğiyle ilgilenmesi ve gerekse de hakkında çok az konuşulan; konuşulduğunda ise genellikle popüler kültürün önyargılarıyla kavranan bir evlilik biçimini –yani leviratu- ele almasıyla, literatür içerisindeki diğer birçok çalışmadan ayrıldığı görülmektedir.

En genel şekliyle, ölen bir kardeşin ardında bıraktığı karısıyla evlenme ayrıcalığı veya görevi (Sapir 1916: 327) olarak tanımlanan levirat geleneğinin, özellikle ataerkilliği radikal biçimleriyle yorumlayan Akdeniz toplumlarında sıklıkla uygulanan bir evlilik biçimi olduğu görülür. Türkiye bağlamında düşünüldüğünde hâlâ canlılığını koruyan bu geleneğin, günümüzde dahi ülkemizin birçok şehrinde zaman zaman uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak evlilik ve aile kurumu hakkında yapılan onca çalışmaya rağmen, ülkemizde bu gelenek üzerine müstakil bir eserin bulunmadığı; birkaç makaleden müteşekkil mevcut literatürün ise oldukça kısıtlı bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Çelik tarafından kaleme alınan bu eserin, moderniteyle beraber kentsoylu bilinç tarafından sistematik olarak olumsuzlanan ve mahremiyet sınırları içerisine çekilerek hakkında bilgi toplaması oldukça güç bir görünüme kavuşan böylesi bir alanda kaleme alınmış en kapsamlı eser olduğu ve bu itibarla oldukça kıymetli bir noktada bulunduğu görülmektedir.

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, Sivas/Türkiye, emrahtunc1@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9764-7326.

“Ön Söz”, “Giriş” ve “Sonuç” bölümleri hariç tutularak söylenecek olursa, çalışmanın “Kuramsal Çerçeve”, “Levirat’ın Yapısı, İşlevi ve Anlamı” ve “Anlatı Teması Olarak Levirat” olmak üzere toplamda üç ana bölümden meydana geldiği görülür. Buna göre çalışmanın amacı ve kapsamının anlatıldığı “Giriş” bölümünde (1-12), levirat uygulamasının geleneği icra edenler tarafından ne şekilde yorumlandığının tespit edilmeye çalışıldığı ve örneklem alanının ise Sivas’la sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca geleneği uygulayan kaynak kişiler hakkında bilgi verilen bu bölümde, yapılan mülakatların bağlamı ve kullanılan yöntemin kültürel gerçekliğe ulaşmada ne derece başarılı olduğu gibi meseleler tartışmaya açılmış ve araştırmacının bizzat kültürel bir “deneyim” olarak araştırma-cıya neler hissettirdiği açıklanmaya çalışılmıştır.

“Kuramsal Çerçeve” adlı birinci bölümde (13-56), aile ve akrabalık çalışmaları üzerinde durulmuş; Türk kültüründeki evlilik biçimleri hakkında genel bir izahat verilmiş ve ardından ise levirat geleneği, halk hukukuyla bağdaştırılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Levirat hakkındaki Türkçe literatürün de değerlendirildiği bu bölümde, geleneğin tarihselliği üzerinde ayrıca durulduğu ve antik Çin metinlerinden itibaren günümüze uzanan süreçte, uygulamanın Türk kültüründeki izlerinin titizlikle arandığı görülmektedir.

“Leviratın Yapısı, İşlevi ve Anlamı” isimli ikinci bölüm (57-142), çalışmanın ulaştığı asıl verilerin serimlendiği kısım olarak karşımıza çıkar. Bu bölümde leviratı besleyen kültürel bağlam olarak, ataerkil ideoloji ve söylemlerle örülmüş bir “sistem kompozisyonu” oluşturmaya çalışan araştırmacının, kadının idrak edilebilir bir “özne” kurgusuna sahip olmadığı için en genel hâliyle mülk ve miras olarak değerlendirildiğine işaret ettiği görülür. Toplum içerisinde sürekli olarak dolaşımda tutulan “namus” gibi ataerkil ideolojilerin veya dinsel söylemin, söz konusu kompozisyonu besleyen temel düşünceler olduğunu vurgulayan Çelik; bu bakımdan kadının kendi kimliğiyle var olamadığı böylesi bir dünya içinde, ancak erkek öznelere bağlanarak hayatta kalma şansını elde ettiğini; dul kaldığında ise potansiyel bir tehlike hâline gelip tüm toplum tarafından denetlenmesi gereken bir “tekinsizlik” olarak yorumlandığını dile getirir. Levirat evliliklerin temel nedenini ise, kadının bu “kimliksiz olma” hâline bağlayan Çelik’in, bölümün ilerleyen kısımlarında ise konuya dair diğer yorumları değerlendirdiği görülmektedir. Bu açıdan özellikle bu bölümde levirat evlilikleri, ailenin sahip olduğu malların bölünmesini engellemek isteyen bir mekanizma olarak değerlendiren pek çok kaynağın haksızlığını dile getiren araştırmacının; bu evliliği gerçekleştiren bireylerin zaten fakir olduklarını ve ortada bölünecek bir miras dahi bulunmadığını; belki geriye kalan tek mirasın kadın ve çocuklar olduğunu dile getirdiği ve böylelikle levirat üzerine “kulaktan dolma” yorum yapan bazı çalışmaların temel sayılıtlarını çürütmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Levirat evliliklerin ekonomik arka planının sorgulandığı bu kısmı, toplumdaki iç evlilik temayüllerinin leviratla olan bağlantısının sorgulandığı kısım takip eder. Ardından ise levirat evliliklerin hangi koşullarda uygulandığını sorgulayan bölüm gelir. Bu bakımdan tarıma dayalı üretim tarzı içerisine konuşlanmış böylesi bir geleneğin tüm öğeleriyle beraber işlevleri tartışmaya açılır ve bu noktada, levirat geleneğinin esasen ataerkil sistemin kadınları koruyan bir “sigorta mekanizması” olarak hayata geçtiği sonucuna ulaşılır. Nitekim araştırmacının gerek erkeklerle ve gerekse kadınlarla yaptığı mülakatlar neticesinde, eşlerini zamansız bir şekilde kaybeden kadınların hemen hepsinin bu evliliklere olumlu yaklaştığını, buna karşın erkeklerin ise bu evlilikleri bir zorunluluk olarak gerçekleştirdiklerini tespit ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle erkekleri bir nevi mağdur duruma düşüren bu geleneğin, esasında kadınların yararına olacak şekilde tasarlanmış bir

sigorta mekanizması olduğu sonucuna ulaşan Çelik'in; Deniz Kandiyoti'den alıntılanarak, leviratı kadınların ataerkilliğe rıza göstermelerini sağlayan "ataerkil pazarlık"ların bir uzantısı olarak nitelendirdiği görülmektedir.

"Anlatı Teması Olarak Levirat" adlı son bölümde ise (143-166) sözlü anlatılardan başlamak üzere tiyatro, roman, öykü, sinema ve televizyon gibi popüler kültür ürünleri içerisinde geleneğin izlerinin arandığı görülmekte ve söz konusu eserler içerisinde levirata dair çizilen imajın, esasında geleneğin uygulayıcıları arasındaki imajından –yani reeldeki hâlimden- bir hayli farklı şekilde lanse edildiği üzerinde durulmaktadır. Bu bakımdan bir yandan bu ürünlerin yaratıcıları olan Türk aydınının halktan kopukluğunu gösteren bu verilerin, diğer taraftan ise kendilerini fildişi kulelerine hapseden kültür bilimcilerin sosyal gerçekliği kavramasının mümkün olmadığına vurgu yapmasıyla, esasında çok boyutlu olarak okunması gereken bir bölüm olarak karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır.

Nihaî olarak, levirat evliliklerin özellikle kadının idrak edilebilir bir özne olarak görülmediği radikal ataerkil sistemden beslendiğini; babayanlı soy ağına hizmet eden bu geleneğin kentsoylu ve modern bilinç tarafından doğru bir biçimde kavranmadığını dile getiren bu eserin, söz konusu gelenek hakkında Türk halk bilimi literatüründeki ilk ve tek kitap olduğu görülmektedir. Bu bakımdan âdeta bir "öncü" konumuna yerleşen çalışmanın; içerdiği analiz ve kuramsal bakış açısıyla çağdaş halk bilimi çalışmalarının izlediği patikayı başarılı bir şekilde takip ederek, konuya dair bir başvuru eseri olmaya aday olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Çelik, Adil. *Türk Folklorunda Levirat*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Sapir, Edward. "Terms of Relationship and the Levirate". *American Anthropologist*, 18(3). 1916: 327-337.